

5. *Нугент, Джордж і Яс, Ерік "Ніколя Гомберт"*. Музика Онлайн гай. видання Л. Мейсі (станом на 19 листопада 2007), < <http://www.grovemusic.com> >.
6. *Тарускін Річард. Оксфорд* Історія західної музики: Т. 1. Шістнадцяте століття. - Нью-Йорк: Oxford University Press, 2005.
7. *Article "Orlande de Lassus"*, in The New Grove Dictionary of Music and Musicians, ed. Stanley Sadie. 20 vol. - London, Macmillan Publishers Ltd., 1980.
8. *Gleason Harold and Becker Warren*, Music in the Middle Ages and Renaissance (Music Literature Outlines Series I). - Bloomington, Indiana. Frangipani Press, 1986.
9. *Haar James*. Orlande de Lassus, Grove Music Online ed. L. Macy (March 1, 2006).
10. *Reese Gustave*. Music in the Renaissance. - New York, W.W. Norton & Co., 1954.

УДК 37.013.43:784.4](477)+78.071.1

Філатова Л.М.

УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ ЯК ОСНОВА СВІТОГЛЯДУ, ТВОРЧОСТІ, ПЕДАГОГІЧНОЇ І ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.В. ЛИСЕНКА (до 170-річчя від дня народження)

В статтє рассматривается роль украинской народной песни в формировании мировоззрения Н.В. Лысенка как национального художника, её влияние на творческую, исполнительскую, педагогическую, общественную деятельность композитора.

Ключевые слова: украинский народ, украинская народная песня, национальное сознание, фольклор, славянская фольклористика, музыкальное образование и воспитание.

Наближення 170-річного ювілею Миколи Віталійовича Лисенка спонукає ще раз звернутися до його творчості та багатогранної і плідної педагогічної, фольклористичної, виконавської й громадсько-просвітницької діяльності.

Фольклористичні інтереси посідали вагоме місце в творчості М. Лисенка. Продиктована пошуками національного музичного стилю, увага митця до фольклору, як і всебічна творча діяльність, підпорядковувалась вищій меті – служінню народу. Національний патріотизм був невід'ємною частиною світогляду і творчості композитора. Відомий український композитор С. Людкевич точно визначив причини творчих орієнтацій М. Лисенка – це завдання "загального ідейно-культурного характеру" [6, с.264]. М. Лисенко – великий композитор, але найперше – великий громадянин.

Любов до народної пісні увійшла в серце Миколи Віталійовича в дитинстві – батько Віталій Романович знав багато народних пісень, цікавився звичаями і побутом простолюду, мав хорошу бібліотеку; дядько Андрій Романович, що був одружений з колишньою кріпачкою, добре знав українську мову і користувався нею у побуті. В його домі Лисенко вперше познайомився з "Кобзарем" Тараса Шевченка – і любов до пристрасного слова поета пройшла з ним через все життя.

Проведені на селі дитячі роки дали можливість близько познайомитись з народними обрядами, в яких він брав участь – то продавав з братами нареченої молоді молодому, то на день Купала бачив, як завітчані дівчата стрибали через вогонь, грався з сільськими дітьми в народні ігри, – так згадував у своїй автобіографії композитор [3, с.39].

Але були й інші враження – зимовими вечорами хлопчик годинами слухав пісні, які співали дівчата-кріпачки, бачив сльози зморених важкою працею швачок. Разом з трююридним братом Михайлом Старицьким, який після смерті матері жив у сім'ї Лисенків, юний музикант був під впливом Олександра Захаровича Лисенка – рідного дядька Михайла по матері. Він прищепив їм любов до простих людей, їхньої мови і пісні, і від нього Лисенко почув у задушевному виконанні і записав "Встає хмара з-за лиману", "Отамане, батьку наш", "Ой негаразд, запорожці" та ін.

Картини рідної природи, звуки рідної мови, мелодії пісень закарбувалися в душі Лисенка, а потім були відтворені його творчою уявою в музичних образах. Як підкреслює

сучасний дослідник В. Табачковський у своїй статті "Філософський "образ світу" та національна самосвідомість", в "образі світу" поєднується усвідомлення всього, що є довкіл людини з людським самоусвідомленням" [13, с.219]. А творча уява митця, яка і досі є сакральною таємницею, відтворює в образах враження від навколишнього світу, сприйняті з коліски.

Відносно впливів і вражень у дитячі роки Миколи Віталійовича Лисенка – то це відбувалося дуже не однозначно. Як зазначають у своїй монографії "М. Лисенко: Життя і творчість" відомі музикознавці Л. Архімович і М. Гордійчук, композитор в дитинстві зазнав тиску схоластики, формалізму, муштри в тодішніх пансіонах і гімназіях, впливу аристократичного салону [, с.18]. Але, необхідно сказати, що і в пансіоні Гедуена в Києві, а потім в 2-й Харківській гімназії, музична освіта була поставлена добре, а вчителями юного Лисенка були відомі музиканти і педагоги: в Києві – Нейнквич та А. Паночіні, у Харкові – М. Дмитрієв і Й. Вільчек. Вони ґрунтовно познайомили майбутнього композитора з творами західноєвропейських класиків, підтримали перші спроби композиції.

А ще раніше Лисенко зростав, як згадує М. Старицький, при зіткненні двох цілком протилежних і навіть ворожих віянь: "з одного боку – французька мова, манери і аристократична бундючність (мати і гувернантка), з другого – українська мова... пустощі та надмірна простота манер. Перша сторона переслідувала не тільки простонародне слово, але навіть російське, забороняючи будь-які стосунки з пейзажами, а друга – навпаки – заохочувала всяку простоту, захоплювала розум і фантазію дитини казками народними й піснями, а вечорами відпускала увесь полк служанок для забав з паничем; звичайно, забавами цими були різноманітні народні ігри. Протести матері тут виявилися безсилими; уперта настійливість і сльози дитини, що підтримувались енергією вдови (М.В. Булюбаш дружини М.П. Булюбаша двоюрідного дядька і опікуна матері композитора – Л.Ф.), що обожнювала свого внука, переважували протести, тим більше, що й батько став на бік тітки" [7, с.38].

Як знаємо, переважило друге. І у зв'язку з цим, дозволимо собі послатися на теоретичне спостереження щодо дорефлексивності образу світу видатного кінорежисера Сергія Ейзенштейна. Він посилається на існування специфічних станів людини, які за власною психологічною природою є "безобразні", вірніше, "перед-образні". Це – найпервісніший психічний стан, обмежений лиш відчуттям, котре ще не знайшло ніяких засобів самовираження, окрім простих ознак свого стану.[Цит. за: 13, с.219]. Отже, посилаючись на В. Табачковського і разом з ним, хочемо поставити питання: "чи не передують виникненню образу світу в самосвідомості те, що можна б назвати "перед-образом", – своєрідна неусвідомлювана світоглядно-культурно-психологічна установка (у значенні терміна "установка", близькому до уявлень психологічної школи Д. Узнадзе та його послідовників) [Табачковський В. с.219], – і, додамо, яка укорінена в генотипі представників нації? Можливо тому з сімей зросійщеного панства і православного духовенства Лівобережжя вийшли М. Максимович, М. Гоголь, О. Бодяньський, М. Лисенко, Г. Галаган, В. Тарновський, М. Старицький та багато інших представників української культури, в яких була "українська душа" [8].

З дитинства Лисенко підбирав мелодії почутих пісень і танців на фортепіано, імпровізував на їхні теми. Вже в першій творчій спробі – польці, –написаній учнем пансіону Гедуена, – як відзначають музикознавці, відчувається вплив української народної мелодики [1, с.14].

На цьому народнопісенному ґрунті почала зростати глибоко національна муза композитора, вся його цілеспрямована творча, виконавська, педагогічна і громадська діяльність. А зміцніла вона у студентському товаристві, яке було передовим загоном української інтелігенції. На формування національної свідомості, але не обмеженої рамцями інтересів лише своєї нації, у багатьох діячів української культури, а також і у М. Лисенка, великий вплив здійснило перебування в стінах Київського університету. М. Старицький у спогадах про їхні з Лисенком студентські роки навів зміст однієї з відозв студентів: "... вирішено було одногосно, що малоросійський народ складає осібну націю, багату всіма даними для культурного розвитку й участі на повний голос у слов'янському концерті, що чесний, свідомий малорос повинен віддати всі свої душевні сили для підняття в народі самосвідомості й розвитку, що до всіх

братів-слов'ян він повинен ставитись дружньо й допомагати їм у боротьбі з гнобителями..." [7, с.38].

Традиції збирання і вивчення фольклору, закладені в Київському університеті його першим ректором М. Максимовичем, відомим істориком М. Костомаровим, плідно розвивалися викладачами і студентами. Під час студентських фольклористичних експедицій разом з Павлом Чубинським, Павлом Житецьким, – вірними товаришами по Київському університету, – Лисенко записував народні пісні. "Фольклор – це саме життя! Я, будучи студентом університету, кожне літо, що траплялося мені, їздив на село, залюбки віддавався тій роботі. Через те я, між іншим, і стався перейнятий духом народної пісні; вона мене споріднила з людом", – згадував пізніше композитор [2, с.275].

Вже в той час він серйозно задумувався над особливостями стилю народних мелодій, народного багатоголосся. І це пізніше дало свої плоди у творчості композитора: обробках народних пісень, творах, пов'язаних з поетичним словом Кобзаря, операх, інструментальних п'єсах тощо. Наукові розвідки Лисенка про українську народну пісню заклали підвалини вітчизняної фольклористики. У своїй видатній праці "Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая" композитор писав, що народна музика дає "багатющий запас матеріалу для естетичної характеристики особистості народу" [4, с.21].

Вже перші творчі здобутки М. Лисенка цікавили фольклористів Росії, Чехії, Сербії, Болгарії та інших слов'янських і неслов'янських країн. У багатьох рецензіях на твори, відгуків на концертні виступи, у своїх спогадах сучасники митця залишили нам у спадок дорогоцінний матеріал, який не потьмянів з плином часу, а, навпаки, на історичній віддалі знову підкреслює вагомість творчої спадщини М. Лисенка у сучасному вимірі.

Будучи студентом консерваторії у Лейпцигу, М. Лисенко 26 грудня 1867 року виступав у великому слов'янському концерті, який відбувся в залі "Умелецької Бесіди" Празі. Блискуче авторське виконання фортепіанних обробок українських народних пісень викликало захоплення слухачів. А після того, як прозвучала концертна обробка пісні "Гей, не дивуйте!", відомий чеський музикант і етнограф Рейер, підвівшись зі свого місця, захоплено вигукнув: "То духи од степену!" [7, с.49].

В листі до батьків Микола Віталійович писав: "Тепер я вам посилаю критику цього концерту з австрійської газети "Politique", писану професором Празької консерваторії Пиводою, – це, так би мовити, моя гордість, яку я не посоромився показати моєму професору фортепіанної гри Рейнеке і Венцелю..." [2, с.44].

Статтю, про яку пише Лисенко, передрукував львівський журнал "Правда", при цьому зауваживши, що саме чеські музиканти одразу оцінили талант українського музики і підкреслили, які великі послуги принесуть його композиції слов'янській музичній культурі.

"Цікаву оригінальність артистичну пізнали ми в піаністі п. Лисенкові, – писала газета "Narodni Listy", – який грав з власної охоти на користь концертиста (тобто Д.О. Агрєнєва-Слав'янського – Л.Ф.). Пан Лисенко родом українець, учиться в Лейпцігськїм консерваторіумі. Його виразна і рівна гра була всім до вподоби. Найкраще ж подобались українські пісні, покладені ним самим з великою пильністю і дотепністю. Лицарський дух (Bohatyrsky gas) мелодії запорозької і оригінальність "козака" має для нас щось чаруючого і дивного. Пан Лисенко гадає надрукувати збірник українських пісень. Ми б дуже бажали, щоб швидче знайшов видавця, то тим виданням зробив би справді велику послугу слов'янській літературі. Не знаємо, чи хоче п. Лисенко зробити з себе піаніста; нам здається, що він має більшу вдачу до композиторства як до технічного грання, проте маємо чималі надії на процвіт слов'янської музики..." [Цит. за: 5, с.39].

На підтвердження високої оцінки виконавської майстерності Лисенка-піаніста наведемо ще один відгук у пресі. Так, 10 квітня 1869 року лейпцігська газета "Leipziger Tageblatt" надрукувала схвальну рецензію на екзаменаційний виступ випускника консерваторії: "Виконання пана Миколи Лисенка з Києва було справді видатним. Першу частину дуже важкого концерту Бетховена G-dur він провів з натхненням і артистизмом. Блискуча каденція, як ми чули, належить самому виконавцеві" [Цит за: 1, с.57].

Однак, як пророчо передбачували чеські музиканти, Лисенко обирає шлях композитора, а не європейського концертуючого піаніста, розуміючи необхідність створення національної музичної школи.

Ще до вступу в Лейпцигську консерваторію М. Лисенко підготував до друку збірку обробок народних пісень, які мав надію видати за кордоном, що, врешті, і вдалося здійснити у жовтні 1868 року. Друга збірка була видана у 1869 році.

На їх появу відгукнувся відомий хорватський учений, віце-президент і професор Етнографічно-музичного інституту в Аграмі Ф.-К. Кугач. У своїй рецензії він писав: "Ця цінна праця, напевно, зацікавить кожного слов'янського музиканта як важливий сюжет для студії слов'янської музики. [...] Пан Лисенко вступив на шлях, який визнаємо за єдино правильний, який би привів нас до пізнання усіх особливостей слов'янської музики" [14, с.30].

Редактор пражського журналу "Далібор", Я.-Л. Прохазка, який також був на концерті в "Умелецькій Бесіде" дав високу оцінку першим випускам "Збірника українських пісень". 19 жовтня 1873 року він писав композитору: "Ваші пісні народні і власні я досить використовую і незабаром Ви одержите "Далібора", де буде більша про них розправа. Дивую на Ваш хист, через який Ви так майстерно натрапили на струну народну – з Ваших тонів бринить ота мрійна, героїчна Україна; багато чехів я зворушив ними до дна душі" [12, с.431].

Ці авторитетні відгуки свідчать, що збірки обробок народних пісень М. Лисенка отримали широкий суспільний резонанс у слов'янському світі і відіграли велику роль у подальшому взаємозбагаченні музичної культури українського і слов'янських народів. Вони відіграли значну роль у вихованні художніх смаків тогочасного українського суспільства, були цінним практичним навчальним посібником для тих, хто працював над народною піснею. Наукова вагомість збірок українського митця дозволила їм зайняти одне з провідних місць у слов'янській фольклористиці, а також відіграти позитивну роль у взаємообміні композиторським досвідом. Музична громадськість європейських країн визнала М. Лисенка не лише як непересічну особистість в українському мистецтві, але і як одну з творчих постатей, що виводять національну культуру на європейський простір.

На чільне місце серед українських музикантів ставив М. Лисенка І. Франко. Письменник надавав великого значення його обробкам народних пісень, а серед композицій М. Лисенка він високо цінував його твори на вірші Т. Шевченка. Головну причину їхньої художньої цінності він вбачав у глибокому проникненні композитора в специфіку народного художнього мислення.

Як засновник національної композиторської школи М. Лисенко започаткував новий етап у царині обробки української народної пісні. Він узагальнив зроблене попередниками, у більшості своїй аматорів-музикантів, які усвідомлювали художнє значення народної творчості. Гармонізації пісенних мелодій М. Лисенка підтвердили існування високорозвиненої ладогармонічної системи народної музики, яка в умовах панування мажоро-мінорної системи здатна збагатити індивідуальну мову композитора, вплинути на формування його стилю. Це помітив і відзначив у своїй рецензії вище згаданий Ф.-К. Кугач, який відзначив в окремих місцях обробок вплив німецької гармонії, але й водночас почув найголовніше – засади "слов'янського елемента" і підкреслив: "Пан Лисенко за це заслуговує якнайбільшої похвали" [15, с.34].

У своїй творчості композитор керувався саме такими засадами: "...я взяв у німця в Липському консерваторіумі науку про музику, а вернувся додому та й став за поміччю тієї науки над своїм добром працювати, не знімечуючи своєї пісні. Може, якийсь час був під впливом чужої науки, а далі вигнався на своє і вже ясно одмежував собі, де моє, а що не моє" [2, с.276].

Відомий російський композитор і критик О. Серов, який багато зробив для утвердження художньої цінності української музики на рівні з російською у статті "Собиратели и гармонизаторы русских песен" радив тим, хто "хоче ознайомитися з характером українських народних мелодій", першу збірку М. Лисенка. Його розвідка закінчується знаменними словами: "Народна пісня, як великоросійська, так і українська, для музичної обробки становить багате, ще незоране поле. Мислячий музикант знайде тут невичерпний скарб для своєї праці й натхнення" [11, с.108].

Активна пропаганда народної пісні була подвижницьким ділом М. Лисенка зі студентських часів. Будучи одним із найкращих хороших диригентів, він із хором об'їздив багато

міст і містечок України, пропагуючи народне мистецтво, підносячи його на світовий рівень, сприяючи потягу народу до музичної освіти та культури.

Одним із перших відомий український педагог С. Миропольський підтримав ідею М. Лисенка про національне підґрунтя музичної освіти і виховання, з особливим піднесенням відгукнувся на його збірник танців і веснянок "Молодощі", який був надрукований у Києві у 1875 році: "Тут життя, поезія і краса. [...] Загалом "Молодощі" М. Лисенка ми пропонуємо особливий увазі не лише вчителів співу, але й батькам, родині та школі". С. Миропольський стверджував, що "за силою виховного впливу ніщо не може дорівнюватися з рідною нам народною піснею" [9, с. 162].

Прогресивні діячі музичної культури, начолі з М. Лисенком, усвідомлювали і стверджували необхідність вивчення народної пісні як основи професійної творчості й музичної освіти та виховання. Разом з тим усвідомлення необхідності виборювати мистецьку освіту на національних основах поєднувалося у них з використанням всього найкращого з педагогічного досвіду сусідніх народів.

Лисенко-педагог починав навчання зі співу пісень. Їх краса розвивала художній смак у дітей. Знайомі мелодії треба було вміти передати на роялі: спочатку – в реєстрі зручному для дитячого голосу, потім – у низькому, щоб міг проспівати педагог. Це знайомило дитину з властивостями інструмента і давало перші навички володіння ним [10, с.209].

М. Лисенко підкреслював необхідність створення системи музичної освіти для виховання національних кадрів композиторів, виконавців, педагогів, забезпечення навчання музично-педагогічною літературою. Принципове розходження в цих питаннях змусили М. Лисенка залишити викладацьку роботу в Музичній школі, а 1873 року вийти зі складу дирекції Київського відділення РМТ.

Як педагог Лисенко підкоряв свою працю основній меті – вихованню всебічно освіченого і розвиненого музиканта. "Наука, – писав він у листі до О. Нижанківського від 8 жовтня 1886 р., – послугує широкому розвоєві, ширить знання, світогляд, ширить всякі горизонти, а між ними і музиковий. Перше діло для художника, музики... освіта... Без широкої освіти виконавець повернеться на поверхового фахового ремісника, вузького дилетанта, композитор відзначиться за вбогими ідеями, блідними кольорами" [Цит. за: 10, с.212].

Титанічна боротьба М. Лисенка за національну музичну освіту увінчалася успіхом – у 1904 році, в Києві в будинку № 15 на Великій Підвальній вулиці Музично-драматична школа Миколи Віталійовича почала функціонувати. В ній композитор працював до останніх днів життя. У 1918 році школу було реорганізовано у Вищий музично-драматичний інститут ім. М.В. Лисенка.

Різнобічна творча діяльність М. Лисенка була явищем, у якому найдосконаліше відбувалося формування національного музичного стилю, виконавства і музичної педагогіки. Усвідомлення об'єднувальної ролі М. Лисенка в українському музично-історичному процесі було важливим як для його сучасників, таким є і для нас та майбутніх поколінь.

Література

1. **Архімович Л.Б., Гордійчук М.М. М. Лисенко:** Життя і творчість. /Л.Б. Архімович, М.М. Гордійчук. – [3-тє вид., доп. й перероб.] – К.: Муз. Україна, 1992. – С.14, 57.

2. **Лисенко М.** Листи / М. Лисенко. – К., 1964. – С. 44, 275, 276.

3. **Лисенко М.** Про народну пісню і про народність в музиці / М. Лисенко. – К., 1955. – С.39.

4. **Лисенко М.В.** Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересає / М.В. Лисенко. – К., 1978. – С.21.

5. **Лисенко О.** З листування М.В. Лисенка / О. Лисенко // Радянська музика. – 1941. – № 2. – С.39.

- 6. Людкевич С.** Микола Віталійович Лисенко як творець української національної музики / С. Людкевич // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Кн. 2. – С.264.
- 7. М.В. Лисенко** у спогадах сучасників. – К., 1968. – С.38, 49.
- 8. Мельниченко В.Ю.** Українська душа Москви (Михайло Максимович. Михайло Щепкін. Осип Бодяньський. Микола Гоголь) / В.Ю. Мельниченко. – М.: ОЛМА Медіа Групп, 2010. – 672 с.
- 9. Миропольский С.И.** О музыкальном образовании народа в России и Западной Европе / С.И. Миропольский. – СПб., 1882. – С. 162.
- 10. Михайличенко О.В.** Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): Монографія. — К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – С.209, 212.
- 11. Серов А.Н.** Собиратели и гармонизаторы русских песен /А.Н. Серов // Избранные статьи. – М.; Ленинград, 1950. – Т 1. – С 108.
12. Славістичний збірник. – К., 1963. – С.431.
- 13. Табачковський В.Г.** Філософський "образ світу" та національна самосвідомість /В.Г. Табачковський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення: Зб. наук. праць / Редкол.: В. Шинкарук, Є. Бистрицький (відп. ред.) – К.: Фенікс, 1996. – С.219.
14. Hudebni Listy. – 1875. – № 8. – S. 30.
15. Hudebni Listy. – 1875. – № 9. – S. 34.